

УДК 94 (32)

ЗАПЛЕТНЮК ОЛЬГА,

кандидат історичних наук, асистент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІСТОРИОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ПРАВЛІННЯ ФАРАОНА ЕХНАТОНА

Стаття присвячена історіографії дослідження наукової проблеми оцінки правління єгипетського фараона XVIII династії Ехнатона з огляду на проведення ним масштабної релігійної реформи в державі. У статті розглядаються етапи історіографічного дослідження Амарнського періоду, порівнюються погляди різних дослідників на події правління фараона-реформатора та оцінювання образу Ехнатона в науковій літературі. Стверджується, що наявні історіографічні дослідження дають змогу повною мірою дослідити Амарнську добу, але постать Ехнатона на сьогодні залишається дискусійною.

Ключові слова: Єгипет; Ехнатон; Амарна; релігійна реформа; історіографія.

Постановка проблеми і стан її вивчення. Єгипетський фараон XVIII династії Аменхотеп IV (Ехнатон), який правив у період Нового царства (бл. 1545-1154 рр. до Р. Х.) з 1349 до 1333 року до Р. Х., здійснив релігійно-політичну реформу в державі. Час його правління єгиптологи називають Амарнським періодом (за назвою сучасного арабського селища Тель-ель-Амарна, де були знайдені руїни столиці Єгипту Ахетатона). Уведення нового культу призвело до трансформації офіційного зображення царя, що спричинило революцію у мистецтві, архітектурі та мові. Фараон змінює своє ім'я на Ехнатон, хоча ім'я було священним і недоторканим для стародавніх єгиптян. Поступово бог Атон витісняє Амона з посади головного державного бога, а в період 10-12-ого років правління Ехнатона Сонячний диск Атон узагалі стає єдиним офіційним божеством. Після смерті Ехнатона не залишилося спадкоємця, який би зміг продовжити його реформи. Нащадки вважали його "єретиком", і протягом багатьох років зображення цього фараона та членів його родини знищувалися, а його ім'я було викреслено з офіційного списку правителів.

Історіографія Амарнського періоду зароджується в середині XIX століття, завдяки археологічним дослідженням. До цього часу відомостей про Ехнатона та його спадкоємців не було навіть у працях грецьких істориків. Після своїх археологічних досліджень у Єгипті, зокрема в Амарні, Р. Лепсіус видає свій відомий багатотомник *"Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien"*, який відкрив ученим невідомі сторінки історії Єгипту. Р. Лепсіус уперше вказав на зміну в написанні єгипетських слів у часи правління Ехнатона, коли були вилучені детермінативи божественних тварин. Учений також припустив, що зображення Ехнатона та цариці Нефертіті були пошкоджені його наступниками, що доводить непопулярність реформ фараона [21].

Безсумнівно, релігійна реформа Ехнатона вплинула на соціально-економічну ситуацію в країні, міжнародні відносини та спричинила зміни в царській ідеології, які продовжували відчуватися в період правління наступних єгипетських династій. Усе це обумовило появу великої кількості робіт, присвячених безпосередньо фараону Ехнатону.

Незважаючи на те, що наукове дослідження Амарн-

ської доби розпочалося ще в кінці XIX століття після перших археологічних розкопок у Тель-ель-Амарні, подана тема в сучасній історіографії викликає суперечки, а наукові праці, присвячені фараону Ехнатону, різко відрізняються між собою. Розкопки в Тель-ель-Амарні продовжуються до сьогодні, це призводить до появи нових джерел для наукових досліджень. Крім того, релігійна політика Ехнатона досі приховує ряд питань, які продовжують залишатися темою для наукових дискусій.

Мета статті - розглянути основні праці з історії Амарнського періоду, висвітлити різні погляди науковців на релігійну реформу Ехнатона і простежити зміну образу в науковій літературі самого фараона як людини і правителя.

Виклад основного матеріалу. З 1824 до 1826 року відомий англійський єгиптолог сер Д. Г. Вілкінсон відвідав Тель-ель-Амарну та намалював олівцем план центральної частини міста [34]. Зображення в гробницях Амарни не відповідали нормам класичного єгипетського мистецтва, тому неможливо було ідентифікувати період або довести, що це справді період давньоєгипетської історії. У 1828 році французький єгиптолог Н. Льюїс, побачивши рельєфи у гробницях Амарни, припустив, що Ехнатон був жінкою [20, р. 66-67]. У 1840-х роках в Амарні працювала пруська експедиція під патронатом короля Фрідріха Вільгельма IV, яку очолював видатний єгиптолог Р. Лепсіус. У своєму звіті про експедицію в Єгипет *"Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien"* 1849 року Р. Лепсіус пише про фараона XVIII династії Аменхотепа IV, якого було викреслено зі списків єгипетських царів за революційні вчинки [21].

У 1859 році, спираючись на археологічні дослідження Р. Лепсіуса в Амарні, німецький єгиптолог Г. Бругш у своїй книзі *"Histoire d'Égypte"* виділяє "Період релігійної реформації" у часи правління Ехнатона [8, р. 118-123]. Г. Бругш підтримував ідею Р. Лепсіуса, що Ехнатон був жерцем Ра перед воцарінням на єгипетському престолі. Учений спирався на те, що мати Ехнатона - Тія - не належала до царського роду, адже її батьки - Юйа та Туйа - згадуються на "весільному" скарабеї Аменхотепа III. У 1877 році Г. Бругш опублікував ще одну монографію, де була чітко визначена лінія спадкування престолу після Ехнатона Тутанхамоном (про яко-

го до 1922 року було відомо лише з написів із гробниці Хуі у Фівах), а за ним Ейє [7]. Г. Бругш пише, що Ехнатон був хворий через шлюб його батька з іноземкою і що ця іноземка Тія і привчила сина до культу одного бога. Г. Бругш представив Ехнатона як "сучасного" та "просвітницького" правителя. У тому ж році виходить праця німецького історика Е. Мейера *"Geschichte des Altertums"* [25], де вперше була викладена детальна історія фараонівського Єгипту із дослідженням Амарнської доби.

Про фараона Ехнатона у своїй значній науковій праці з історії Стародавнього Єгипту писав учений Д. Брестед. У розділі "Релігійний переворот Ехнатона" він описує молодого фараона як мрійника та інтелектуала, який випередив свій час, хоча й указує, що Ехнатон не розумів реальних потреб своєї "імперії". Д. Брестед писав: "Жоден народ ніколи так не потребував сильного та діючого правителя, як Єгипет після смерті Аменхотепа III. Але йому випало на долю мати на чолі у цей критичний момент юного мрійника, який, незважаючи на небувалу велич його ідей, не зміг виправити положення, яке потребувало енергійного практика та досвідченого воєначальника як Тутмос III" [1, с. 345].

Перша монографія, присвячена безпосередньо фараону Ехнатону *"The Life and Times of Akhenaton, Pharaoh of Egypt"* [33], вийшла в 1910 році, її автором був англійський єгиптолог та археолог А. Вейгалл, який брав участь у відкритті гробниці Юйа і Туйа в 1905 році та гробниці цариці Тії в 1907 році. У своїй монографії А. Вейгалл уперше висуває ідею, що мумія з гробниці KV 55 належить саме Ехнатону на основі порівняння зовнішніх та антропологічних ознак мумії Юйа та CG 61075. Учений називає Ехнатона "першим ідеалістом", що створив релігію, яку можна порівняти з християнством. А. Вейгалл, ідеї якого поділяли багато єгиптологів того часу, такі як Ф. Пітрі, Д. Брестед та Т. Манн, створив позитивний і трагічний образ Ехнатона. Однак у другій половині ХХ століття в історіографії з'являються нові точки зору на правління Ехнатона. Німецький єгиптолог Е. Отто називав Ехнатона "егоїстичним правителем, поганим політиком та деспотом", а демонстрація публіці приватного життя фараоном для єгиптян того часу була тим, що відхиляється від норми [28].

Правління фараона Ехнатона досліджував англійський єгиптолог С. Алдред, автор багатьох видань з історії та мистецтва стародавнього Єгипту, він випустив у 1968 році книгу *"Akhenaten: King of Egypt"* [5], де висловив політику фараона та приділив увагу питанням щодо співправління Ехнатона та його дружини Нефертіті. У своїй роботі С. Алдред демонструє образ Ехнатона як релігійного лідера. Аналізуючи зображення царя, учений припускав, що фараон міг страждати від важкої хвороби. Особливу увагу привертає його праця *"New Kingdom Art in Ancient Egypt during the Eighteenth Dynasty"* [6], де автор описує трансформацію канонічних форм єгипетського мистецтва в більш реалістичний стиль Амарнської доби, підтримуючи ідею про наявність хвороби в царській сім'ї.

До вагомих досліджень Амарнського періоду слід віднести й праці відомого єгиптолога, професора Базельського університету Е. Хорнунга. Низка його наукових статей стосувалася, насамперед, розкриття релігійного вірування Ехнатона [16].

Більш детально епоху правління Аменхотепа IV висвітлює у своїй праці *"Akhenaten. The Heretic King"* 1987 року канадський єгиптолог Д. Редфорд [29], зупиняючись на політичному та культурному аспектах політики Ехнатона, його особистості та характері реформ. Д. Редфорд убачає серед причин посилення культу Амо-

на в державі той факт, що фараони XVIII династії, ведучи завойовницькі війни, більше прагнули віддавати трофеї храму, аніж аристократії та монархам, побоюючись сепаратизму. Дослідник також не поділяє ідеї щодо фізичних вад фараона Ехнатона, хоча й указує, що хлопчик у дитинстві був хворобливим, тому і не з'являвся на пам'ятниках періоду правління свого батька Аменхотепа III. Д. Редфорд доводить, що оточення сприймало правління Ехнатона як тиранію, а сам фараон оточував себе озброєною охороною, адже боявся за своє життя. Д. Редфорд був директором проекту з дослідження талататів із храмового комплексу Ехнатона в Карнаці, тому основна частина його статей присвячена саме дослідженню перших шести років правління Ехнатона, коли його резиденція знаходилася у Фівах. Значну увагу Д. Редфорд у своїх подальших статтях приділяє образу сонячного диска в релігійному культі Ехнатона [30].

Деталізує роки правління Ехнатона в усіх аспектах французький єгиптолог К. Жак у своїй роботі *"Нефертіті та Ехнатон. Сонячне подружжя"* [2], аналізуючи зміни в політичному та релігійному житті Єгипту цієї доби. К. Жак, незважаючи на ґрунтовну наукову монографію, ідеалізує образ Ехнатона та Нефертіті й не вважає, що поклоніння Атону можна називати монотеїстичною релігією.

Дослідниця М. Матьє у своїй монографії *"Искусство Древнего Египта"* присвятила Амарнському періоду значну увагу. Досліджуючи етапи перетворень у мистецтві під час розгортання релігійної реформи фараона Ехнатона, вона підтримує версію, що новий образ царя та членів його родини був створений самим Ехнатоном та офіційно затверджений як обов'язковий іконографічний приклад для всіх пам'ятників [3]. Однак на колосах Ехнатона з Карнацького храмового комплексу М. Матьє вбачає відображення деяких реальних рис обличчя фараона.

Кінець ХХ століття у вивченні Амарнської доби став періодом нового погляду на особистість Ехнатона та сутність його релігійної реформи. Британський єгиптолог Н. Рівз у своїй монографії *"Akhenaten. Egypt's False Prophet"* [31] представляє Ехнатона у новому світлі. На основі дослідження значної кількості джерел Н. Рівз висловлює ідею, що за допомогою релігії Ехнатон здобув значну владу й період його правління можна назвати тиранією. Основною причиною заснування нової столиці, на думку єгиптолога, була зростаюча опозиція режиму Ехнатона у Фівах. Н. Рівз припускає, що матір'ю Тутанхамона була цариця Нефертіті, яка відіграла значну роль у політичному житті країни. Н. Рівз також є автором багатьох наукових статей, зокрема ним була досліджена проблема ідентифікації мумії KV 55 як Ехнатона [31].

Нове дослідження колосів Ехнатона з Фіванського храмового комплексу бога Атона було зроблено Л. Манніш у 2011 році [23]. Дослідниця збирила всі існуючі фрагменти статуй та представила опис основних теорій інтерпретації цього образу Ехнатона. Колоси досліджували також Р. Фрід [11] та Д. Харріс [14], який уперше в 1977 році висунув теорію, що колоси в подвійній короні зображують царицю Нефертіті.

Серйозним фундаментальним дослідженням витоків монотеїзму Ехнатона та зародження культу бога сонячного диска є монографія британського єгиптолога Д. Хоффмайєра *"Akhenaten and the origins of Monotheism"* [15]. Дослідник зупиняється на витоках культу бога сонця Ра з давніх часів до правління фараонів XVIII династії. На його думку, фараон Ехнатон створив розумну синкретичну модель нового бога Сонячного диска на основі стародавніх вірувань. Проблемою образу

Атона в новому культі займалися О. Голдвассер [12], Б. Ганн [13]. Титулатуру Ехнатона досліджувала К. Роуледж [32], яка звернула увагу на значення традиційного титулу *nb-irt-xt* та причини відмови від нього фараоном Ехнатоном у перші роки свого правління через військове значення титулу й заміну його іншими релігійними титулами. Ехнатон протиставив традиційному образу царя-воїна образ царя-пророка.

Сучасним дослідником Амарнської доби є також британський єгиптолог А. Додсон. У 2009 році вийшла його монографія *"Amarna Sunset"* [10], присвячена періоду правління фараонів після смерті Ехнатона, включаючи Ейє та Хоремхеба. Зокрема, А. Додсон підтримує гіпотезу Н. Рівза, що матір'ю Тутанхамона була Нефертіті, яка згодом стала співправителем свого сина. Єгиптолог доходить висновку, що Семнехкара помер ще в період правління фараона Ехнатона, співправителем якого стала Нефертіті під ім'ям Нефернеферуатон. А. Додсон приділяє увагу причинам зростання авторитету Ейє при дворі після смерті Ехнатона та зростанню протистояння між ним та Хоремхебом. Цю тему розкриває у своїй статті Н. Каваї [17], який доводить, що після воцаріння Ейє на престолі Хоремхеб не шанує його як фараона, адже на своїх статуях періоду правління Ейє жодного разу не згадує ім'я правлячого фараона. Також Хоремхеб вступає у листування з іноземними царями в обхід Ейє. У 2014 році А. Додсон видав наступну монографію *"Amarna Sunrise"* [9], у якій висвітлював події доамарнської доби та правління фараона Ехнатона. Також А. Додсон підтримував гіпотезу про співправління Аменхотепа IV та Аменхотепа III протягом незначного періоду.

Найбільш значними та фундаментальними працями з історії релігійної реформи Ехнатона слід уважати монографії та статті Ю. Я. Перепьолкіна [4], опубліковані наприкінці 1970-х - на початку 1980-х років. Головною особливістю його робіт є те, що дослідник відмовився від подієво-хронологічного принципу викладу матеріалу. Одні з них носять публіцистичний характер, інші - джерелознавчий, відкриваючи собою епоху релігійного перевороту Аменхотепа IV. Історія перевороту передається через ретельний аналіз усіх наявних джерел, що розкривають генезис, еволюцію та кінець культу Сонця. За допомогою аналізу текстових і графічних зображень дослідникові вдається докладно реконструювати хід релігійної реформи, її долю при наступниках фараона. Ю. Я. Перепьолкін довів, що релігійна реформа реалізовувалася поступово, для неї не був характерним швидкий, радикальний розрив із попередніми культурами. Релігійна нетерпимість і гоніння на багатобожжя пов'язані лише із заключним періодом правління фараона. Не був настільки ж стрімким і відхід сонцепоклонництва після смерті фараона за його наступників.

Ще одним відомим дослідником є Т. Мартін, який займався вивченням архітектури, опублікував копії рельєфів та текстів у Царській гробниці в Тель-ель-Амарні [24], зокрема детально описав та дослідив залишки царського саркофага Ехнатона, який сьогодні зберігається в Каїрському музеї. Т. Мартін витримував нейтральну позицію щодо особистості Ехнатона і визнавав його великий внесок у розвиток мистецтва Стародавнього Єгипту.

Важливу джерельну інформацію у своїх монографіях надає американський єгиптолог В. Мюрнейн, який у 1993 році видав книгу *"The Boundary Stelae of Akhenaten"*, що стала результатом його багаторічного дослідження прикордонних стел Ахетатона. Зокрема, у монографії є повні ієрогліфічні тексти з усіх збережених на

цей час стел із коментарями та перекладами [26]. Також В. Мюрнейн видав збірку текстів доби правління Ехнатона [27]. Ще одну збірку документів та текстів періоду Нового царства видала єгиптолог М. Ліхтайм [22].

Докладно місто Ахетатон у часи правління Ехнатона висвітлюють праці та наукові публікації археологів, які брали участь у розкопках міста в Тель-ель-Амарні в рамках *"Amarna Project"* під керівництвом Баррі Кемпа [19], дослідження якого сьогодні є найбільш глибокими та деталізованими з окресленої теми. Зокрема, у своїх працях учений представляє Ехнатона в більш стриманному руслі, убачає в ньому розумного правителя і незвичайну для свого часу людину.

Висновки

Протягом першої половини ХХ ст. у науковій літературі панувало ідеалістичне сприйняття Ехнатона (А. Вейгалл, Т. Манн, К. Жак, В. Авдієв). Натомість подальші дослідження другої половини ХХ - початку ХХІ ст. убачають у його релігійній реформі політичні чинники (С. Алдред, Ю. Я. Перепьолкін, Е. Хорнунг). Д. Редфорд доводить, що оточення сприймало правління Ехнатона як тиранію. Н. Рівз вважає, що Ехнатон посилив свою владу за допомогою релігії, його царюванню був притаманний деспотизм та релігійна нетерпимість. Упродовж останніх двох десятиліть було опубліковано цілу низку наукових монографій, присвячених фараону-реформатору, серед яких праці А. Додсона, Б. Кемпа, Д. Харріса та Д. Хоффмайера, де зберігається нейтральне ставлення до постаті фараона, Ехнатон представлений більше як політичний діяч та реформатор. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень протягом цілого століття, Амарнський період та особистість Ехнатона залишаються дискусійними. У випадку з Ехнатоном немає єдиної думки, усі монографії на цю тему сильно відрізняються одна від одної як оцінку результатів його правління, так і поглядом на саму особистість фараона Ехнатона.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брестед Д. История Древнего Египта / Д. Брестед, Б. А. Тураев. - Мн. : Харвест, 2003. - 832 с.
2. Жак К. Нефертити и Эхнатон. Солнечная чета / К. Жак ; [пер. Т. Баскаковой]. - М. : Молодая гвардия, 2006. - 211 с.
3. Матье М. Э. Искусство Древнего Египта / М. Матье. - М. : В. Шевчук, 2010. - 651 с.
4. Перепелкин Ю. Я. Переворот Амен-Хотпа IV. - Ч. I., Кн. I-II / Ю. Я. Перепелкин. - М. : Наука, 1967. - 295 + 296 с.
5. Aldred C. Akhenaten: King of Egypt - a new study / C. Aldred. - London : Thames and Hudson, 1968. - 272 p.
6. Aldred C. New Kingdom Art in Ancient Egypt / C. Aldred. - London : Alec Tirani Ltd., 1961. - 210 p.
7. Brugsch K. H. Geschichte Aegypten's unter den Pharaonen, nach den Denkmälern / H. K. Brugsch. - Leipzig : J. C. Hinrichs, 1877. - 833 p.
8. Brugsch K. H. Histoire d'Égypte dès les premiers temps de son existence jusqu'à nos jours, 1, L'Égypte sous les rois indigenes / H. K. Brugsch. - Leipzig : J. C. Hinrichs, 1859. - 282 p.
9. Dodson A. Amarna sunrise: Egypt from Golden age to Age of Heresy / A. Dodson. - Cairo : The American University in Cairo Press, 2014. - 257 p. DOI: 10.5743/cairo/9789774166334.001.0001
10. Dodson A. Amarna sunset: Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb and the Egyptian Counter-Reformation / A. Dodson. - Cairo : The American University in Cairo Press, 2009. - 207 p. DOI: 10.5743/cairo/9789774163043.001.0001
11. Freed R. E. Observations on some Amenhotep IV Colossi from Karnak / R. E. Freed // Memnonia. - 1999. - 10. - P. 195-200.
12. Goldwasser O. The Aten is the "Energy of Light": New evidence from the script / O. Goldwasser // Journal of the American Research Center in Egypt. - 2010. - Vol. 46. - P. 159-165.

13. Gunn B. Notes on the Aten and his Names / B. Gunn // The Journal of Egyptian Archaeology. - 1923. - Vol. 9. - P. 168-176. DOI: 10.2307/3854036
14. Harris J. R. Akhenaten or Nefertiti? / J. R. Harris // Acta Orientalia. - 1977. - Vol. 38. - P. 5-10.
15. Hoffmeier J. K. Akhenaten and the origins of Monotheism / J. K. Hoffmeier. - London : Oxford University press, 2015. - 293 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199792085.001.0001
16. Hornung E. The Rediscovery of Akhenaten and His Place in Religion / E. Hornung // Journal of the American Research Center in Egypt. - 1992. - Vol. 29. - P. 43-49. DOI: 10.2307/40000483.
17. Kawai N. Ay versus Horemheb: The Political Situation in the Late of Eighteenth Dynasty Revisited / N. Kawai // Journal of Egyptian History. - 2010. - Vol. 3. - P. 261-292. DOI: 10.1163/187416610x541727.
18. Kemp B. J. The Window of Appearance at El-Amarna, and the Basic Structure of This City / B. J. Kemp // The Journal of Egyptian Archaeology. - 1976. - Vol. 62. - P. 81-99. DOI: 10.2307/3856347.
19. Kemp B. J. The city of Akhenaten and Nefertiti : Amarna and its people / B. J. Kemp. - London : Thames and Hudson, 2012. - 320 p. DOI: 10.5860/choice.50-4002
20. L'Hôte N. Sur le Nil avec Champollion: Lettres, journaux et dessins inédits de Nestor L'Hôte, premier voyage en Egypte 1828-1830 / N. L'Hôte. - Paris : Firmin Didot Freres, Libraires, 1840. - 130 p.
21. Lepsius K. R. Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien / K. R. Lepsius. - Berlin, 1849. - Abt. I. - 336 S.
22. Lichtheim M. Ancient Egyptian Literature. Volume II: The New Kingdom / M. Lichtheim. - Berkeley : University of California Press, 1976. - 239 p.
23. Manniche L. The Akhenaten Colossi of Karnak / L. Manniche. - Cairo : The American University of Cairo Press, 2010. - 182 p. DOI: 10.5743/cairo/9789774163494.001.0001.
24. Martin G. T. The Royal Tomb at El-Amarna II : The Reliefs, Inscriptions, and Architecture with plan and sections by M. Lehner / G. T. Martin. - London : Egypt Exploration Society, 1989. - XXII, 71 p.+ 91 pl.
25. Meyer E. Geschichte des Altertums / E. Meyer. - Stuttgart und Berlin : Cotta'sche buchhandlung nachfolger, 1884. - 681 S.
26. Murnane W. J. The Boundary Stelae of Akhenaten / W. J. Murnane, Charles C. van Siclen III. - London - New York : Kegan Paul International, 1993. - 227 p. + 32 pl. DOI: 10.4324/9780203038468.
27. Murnane W. J. Texts from the Amarna Period in Egypt / W. J. Murnane. - Atlanta, Georgia : Scholars Press, 1995. - 289 p.
28. Otto E. Ägypten: Der Weg des Pharaonenreiches / E. Otto. - Stuttgart : W. Kohlhammer Verlag, 1953. - 291 p.
29. Redford B. D. Akhenaten. The Heretic King / D. B. Redford. - Princeton - New Jersey : Princeton University Press, 1987. - 254 p.
30. Redford D. B. The Sun-disc in Akhenaten's Program: Its worship and Antecedents, I / D. B. Redford // Journal of American Research Center in Egypt. - 1976. - Vol. 13. - P. 47-61. DOI: 10.2307/40001118.
31. Reeves N. Akhenaten. Egypt's False Prophet / N. Reeves. - London : Thames and Hudson, 2005. - 208 p.
32. Routledge C. Akhenaten's Rejection of the Title nb-irt-xt / C. Routledge // Millions of Jubiles. Studies in Honor of David P. Silverman / [ed. by Z. Hawass and J. Houser Wegner]. - Cairo : Conseil Suprême des Antiquités de l'Égypte, 2010. - Vol. 39. - P. 233-243.
33. Weigall A. The Life and Times of Akhnaton, Pharaoh of Egypt / A. Weigall. - London : Thornton Butterworth Limited, 1922. - 314 p.
34. Wilkinson J. G. Manners and Customs of the Ancient Egyptians / John Gardner Wilkinson. - Cambridge University Press, 2013. - 515 p. DOI: 10.1017/CBO9781107338272.

Заплетнюк Ольга,

кандидат исторических наук, ассистент кафедры истории древнего мира и средних веков,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ ОЦЕНКИ ПРАВЛЕНИЯ ФАРАОНА ЭХНАТОНА

Статья посвящена историографии исследования научной проблемы оценки правления египетского фараона XVIII династии Эхнатона с учетом проведения им масштабной религиозной реформы в государстве. В статье рассматриваются этапы историографического исследования Амарнского периода, сравниваются взгляды различных исследователей на события правления фараона-реформатора и анализируется оценка образа Эхнатона в научной литературе. Утверждается, что имеющиеся историографические исследования позволяют в полной мере изучить эпоху Амарны, однако личность Эхнатона до сих пор остается дискуссионной.

Ключевые слова: Египет; Эхнатон; Амарна; религиозная реформа; историография.

Zapletniuk Olha,

Candidate of Historical Sciences,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM OF ASSESSMENT OF AKHENATEN'S REIGN

The article is devoted to the historiography of the study of the scientific problem of assessment of Akhenaten's reign (Amenhotep IV) (1349 - 1333 years BC.), the Egyptian Pharaoh of 18th dynasty. Amarna period was marked by the unprecedented scale of construction activity, motivated by new religious reform. Pharaoh Akhenaten abandoned traditional Egyptian polytheism and introduced worship centered on the sun god Aten.

The author presents a profile of some historiography studies of Amarna Period, analyses the changes of the assessment of Akhenaten's reign in general since XIX century, shows different evaluations of his religious reform in the scientific literature. During the XX century's first decade the idealistic perception of Akhenaten prevailed in scientific literature. Further researches of the second half of XX -XXI centuries perceived the political causes in his religious reform. For example, D. Redford argued that Akhenaten's milieu interpreted his reign as

tyranny. N. Reeves believes that king Akhenaten strengthened his power by the use of a new religious ideology, his reign was inherent by despotism and religious intolerance.

The author comes to conclusion that in spite of the available historiography studies, that make it possible to study Amarna Period, the outstanding figure of king Akhenaten still remains controversial.

Keywords: *Egypt; Akhenaten; Amarna; religious reform; historiography.*

REFERENCES

1. Breasted, D. & Turaev, A. (2003) History of Ancient Egypt, *Harvest*, Minsk, 832 p. (rus).
2. Zhak, K. (2006), Nefertiti and Akhenaten. The Sun couple [Translat.], Moscow, 211 p. (rus).
3. Matye, M. (2010), The art of Ancient Egypt, Moscow, 651 p. (rus).
4. Perepelkin, Y. (1967), The Revolution of Amenhotep IV, P.I, k. I-II, Science, Moscow, 295 + 296 p. (rus).
5. Aldred, C. (1968), Akhenaten: King of Egypt - a new study, *Thames and Hudson*, London, 272 p. (eng).
6. Aldred, C. (1961), New Kingdom Art in Ancient Egypt, *Alec Tirani Ltd.* London, 210 p. (eng).
7. Brugsch, K. H. (1877), Geschichte Aegypten's unter den Pharaonen, nach den Denkmälern, *J. C. Hinrichs*, Leipzig, 833 p. (ger)
8. Brugsch, K. H. (1859), Histoire d'Égypte dès les premiers temps de son existence jusqu'à nos jours, 1, L'Égypte sous les rois indigènes, *J. C. Hinrichs*, Leipzig, 282 p. (fr)
9. Dodson, A. (2014), Amarna sunrise: Egypt from Golden age to Age of Heresy, *The American University in Cairo Press*, Cairo, 257 p. DOI: 10.5743/cairo/9789774166334.001.0001
10. Dodson, A. (2009), Amarna sunset : Nefertiti, Tutankhamun, Ay, Horemheb and the Egyptian Counter-Reformation , *The American University in Cairo Press*, Cairo, 207 p. DOI: 10.5743/cairo/9789774163043.001.0001.
11. Freed, R. E. (1999), Observations on some Amenhotep IV Colossi from Karnak, in *Memnonia*, pp. 195-200 (eng).
12. Goldwasser, O. (2010), The Aten is the «Energy of Light» : New evidence from the script, in *Journal of the American Research Center in Egypt*, 46, pp. 159-165 (eng).
13. Gunn, B. (1923), Notes on the Aten and his Names, in *The Journal of Egyptian Archaeology*, 9, pp. 168-176. DOI: 10.2307/3854036
14. Harris, J. R. (1977), Akhenaten or Nefertiti?, in *Acta Orientalia*, 38, pp. 5-10 (eng).
15. Hoffmeier, J. K. (2015), Akhenaten and the origins of Monotheism, *Oxford University press*, London, 293 p. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199792085.001.0001
16. Hornung, E. (1992), The Rediscovery of Akhenaten and His Place in Religion, in *Journal of the American Research Center in Egypt*, 29, pp. 43-49. DOI: 10.2307/40000483.
17. Kawai, N. (2010), Ay versus Horemheb: The Political Situation in the Late of Eighteenth Dynasty Revisited, in *Journal of Egyptian History*, 3, pp. 261-292. DOI: 10.1163/187416610x541727.
18. Kemp, B. J. (1976), The Window of Appearance at El-Amarna, and the Basic Structure of This City, in *The Journal of Egyptian Archaeology*, 62, pp. 81-99. DOI: 10.2307/3856347.
19. Kemp, B. J. (2012), The city of Akhenaten and Nefertiti: Amarna and its people, *Thames and Hudson*, London, 320 p. DOI: 10.5860/choice.50-4002.
20. L'Hôte (1840), N. Sur le Nil avec Champollion: Lettres, journaux et dessins inédits de Nestor L'Hôte, premier voyage en Egypte 1828-1830, *Firmin Didot Freres - Libraires*, Paris, 130 p. (fr).
21. Lepsius, K. R. (1849), Denkmäler aus Aegypten und Aethiopien, Berlin, 336 p. (ger).
22. Lichtheim, M. (1976), Ancient Egyptian Literature. Volume II: The New Kingdom, *University of California Press*, Berkeley, 239 p. (eng).
23. Manniche, L. (2011), The Akhenaten Colossi of Karnak, *The American University of Cairo Press*, Cairo, 182 p. DOI:10.5743/cairo/9789774163494.001.0001.
24. Martin, G. T. (1989), The Royal Tomb at El-Amarna II: The Reliefs, Inscriptions, and Architecture with plan and sections by M. Lehner, *Egypt Exploration Society*, London, XXII, 71 p.+ 91 pl. (eng).
25. Meyer, E. (1884), Geschichte des Altertums, Cotta'sche buchhandlung nachfolger, Stuttgart und Berlin, 681 p. (ger)
26. Murnane, W. J. (1993), The Boundary Stelae of Akhenaten, *Kegan Paul International*, London, New York, 227 p. + 32 pl. DOI: 10.4324/9780203038468.
27. Murnane, W. J. (1995), Texts from the Amarna Period in Egypt, *Scholars Press*, Atlanta, Georgia, 289 p. (eng).
28. Otto, E. (1953), Ägypten: Der Weg des Pharaonenreiches, *W. Kohlhammer Verlag*, Stuttgart, 291 p. (ger).
29. Redford, B. D. (1987), Akhenaten. The Heretic King, *Princeton University Press*, Princeton, New Jersey, 254 p. (eng).
30. Redford, D. B. (1975), The Sun-disc in Akhenaten's Program: Its worship and Antecedents, I, in *Journal of American Research Center in Egypt*, 13, pp. 47-61. DOI: 10.2307/40001118.
31. Reeves, N. (2005), Akhenaten. Egypt's False Prophet, *Thames and Hudson*, London, 208 p. (eng).
32. Routledge, C. (2010), Akhenaten's Rejection of the Title nb-irt-xt, in *Millions of Jubiles. Studies in Honor of David P. Silverman*, Conseil Suprême des Antiquités de l'Égypte, Cairo, 39, pp. 233-243. (eng).
33. Weigall, A. (1922), The Life and Times of Akhnaton, Pharaoh of Egypt, *Thornton Butterworth Limited*, London, 314 p. (eng).
34. Wilkinson, J. G. (2013), Manners and Customs of the Ancient Egyptians, *Cambridge University Press*, 515 p. DOI: 10.1017/CBO9781107338272.

© Заплетнюк Ольга

Надійшла до редакції 02.06.2017